

Формування соціального досвіду учнівської молоді в процесі соціалізації засобами позашкільної освіти.

Доповідь до серпневих конференцій

Зміни в соціальній сфері, нові соціальні відносини змінили вимоги до особистості з боку суспільства. Суспільні вимоги до особистості змінились від знань, вмінь, навичок до особистісної компетентності в різних сферах. Тому актуальним стає пошук технологій, засобів, методів соціального виховання, які забезпечували б подолання недостатнього рівня у дітей навичок соціальної взаємодії, вміння оцінювати соціальні ситуації, що змінюються, та впевнено діяти з опорою на власні знання і відносини, що в кінцевому результаті сприяє формуванню соціального досвіду, який необхідний дитині для успішного входження в соціум.

Психолог і соціолог Е. Фромм одним із найбільш важливих факторів розвитку людини вважає протиріччя, які витікають з її подвійної природи: людина - часточка природи, але одночасно вона й суб'єкт, наділений розумом, істота соціальна. Це протиріччя Фромм називає «екзистенціальною дихотомією». Людина, за Е. Фроммом, біологічно не пристосований індивід, унаслідок чого й існує соціальний розвиток. Соціальна обумовленість людини — факт, який не потребує доведення, але його не можна тлумачити спрощено. Людина формується в конкретному історичному часі та соціальному просторі, у процесі практичної діяльності й виховання. Тому особистість як соціальна індивідуальність - завжди конкретне утворення, синтез і взаємодія дуже різноманітних факторів. І особистість тим більш значуща й у тим більшому ступені може називатись особистістю, чим сильніше вона акумулює соціокультурний досвід й у свою чергу робить індивідуальний внесок у його розвиток.

Соціалізація - це процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм і цінностей, котрі дозволяють йому здійснювати свою життєдіяльність

адекватним для даного суспільства способом. Соціалізація здійснюється як у філогенезі (формування властивостей роду та якостей людства), так і в онтогенезі (становлення конкретної особистості). Як у плані історичного розвитку людини, так і в онтогенезі особистість не є передумовою, а результатом соціалізації індивіду. У зв'язку з цим А. Леонт'єв писав, що «особистістю не народжуються, нею стають».

Дедалі очевиднішим стає той факт, що соціалізація дитини, так само як і освіта і виховання, є органічною складовою і завданням сучасної педагогіки.

Соціальна адаптація є однією зі складових процесу соціалізації особистості, це процес специфічної адаптивної діяльності особистості, обумовлений змінами соціальної дійсності і спрямований на оптимізацію взаємодії людини з оточуючим середовищем у відповідь на появу в ньому новизни. Структура цієї діяльності включає оцінку характеру та значущості змін, а також здійснення на цій основі необхідної корекції поведінки особистості та перетворення навколишнього середовища. Соціальна адаптація, як результат цього процесу, є засобом збереження стану фізичного, психічного і соціального благополуччя особистості.

Результатом соціалізації та виховання є соціальний досвід учнівської молоді. Формування соціального досвіду підлітків - це організована сукупність різних форм навчально-виховної діяльності, яка вимагає постійного духовного самовдосконалення особистості, розвиток комунікативних компетентностей конкурентоспроможного керівника гуртка, культурного потенціалу сучасного підлітка як соціально мобільної, компетентної особистості, найвищої цінності нації, відповідних управлінських, науково-методичних, організаційних рішень, і, у свою чергу, базується на засадах безперервності та послідовності психолого-педагогічного супроводження підлітка

Для успішної соціалізації особистість повинна володіти певними якостями та набути відповідних знань і навичок. У недалекому минулому за загальноосвітньою школою був офіційно закріплений статус провідного

інституту соціалізації особистості. Дослідження в цій області свідчать, що навчальна робота у школі не може цілком та повністю підготувати молоду людину до самостійного життя в суспільстві.

Сьогоднішній стан злочинності, випадки агресії, неадекватної поведінки, інші вияви низької соціальної адаптації підтверджують думку, що шкільного виховання явно недостатньо для успішного вирішення цих проблем. Об'єктивний характер суспільного прогресу в галузі педагогічної діяльності веде до того, що на зміну монопольному становищу школи в галузі соціалізації та соціальної адаптації дітей та підлітків, їх виховання приходить всебічна взаємодія всіх інститутів соціалізації, і, насамперед, це інститут сім'ї та інститут позашкільної освіти і виховання.

Безперечно, сім'я була і залишається першим і провідним з усіх інститутів соціалізації особистості. Але соціальні обставини сучасної української сім'ї негативно впливають на виконання нею своїх провідних функцій. Навіть у благополучних сім'ях батьки часто змушені весь свій час присвячувати заробленню грошей на утримання родини. Діти ж при цьому залишаються покинутими напризволяще лише переступають поріг школи. За таких обставин ні виховна, ні соціалізуючі функції сім'ї не виконуються в повній мірі.

В сучасних умовах життя, коли традиційні інститути соціалізації особистості не можуть виконати своїх функцій в повній мірі, позашкільні навчальні заклади стають тим компенсаторним фактором, який заповнює прогалини сімейного виховання, здійснює необхідну корекцію, доповнює і збагачує внутрішній світ дитини.

В усіх розвинених країнах світу існують різноманітні форми позашкільних навчальних закладів. Вони відрізняються назвою змістом і структурою. Але об'єднує їх одне – потреба організувати діяльність дітей у вільний час. Аналізуючи матеріали стосовно розвитку систем неформальної освіти європейських країн, можна визначити певні особливості.

По-перше, суттєва різноманітність, відмінність концепцій і конкретних соціально-економічних умов розвитку систем неформальної освіти різних країн, що не заперечує схожості їхніх цілей і пріоритетів діяльності; підвищення уваги до установ неформальної освіти як центрів розвитку, виховання, соціальної підтримки дітей та молоді, що мають державне значення.

По-друге, наявність небезпек, пов'язаних із змінами соціально-економічних умов розвитку держав, зокрема, зі зростанням ролі ринкових відносин. Уряди деяких держав відмовляються від інвестування у нове покоління дітей, що вже має певні негативні наслідки.

По-третє, представники неформальної освіти європейських країн стосовно саме пріоритетів зазначають важливість виховання особистості, здатної до успішної самореалізації в суспільстві, ефективної міжкультурної взаємодії на основі принципів толерантності та взаєморозуміння, наголошують на розвиткові соціально значущих якостей особистості.

Наприклад, у **Польщі** існує 142 центри неформальної освіти, що належать до Національної ради позашкільної освіти, 42 організації належать до Польської асоціації позашкільної освіти. Неформальна освіта дає дітям унікальну можливість розкрити й розвинути свої таланти та здібності, формує навички й уміння. Забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації, а також інтелектуальному, духовному, фізичному розвитку відповідно до здібностей, талантів і стану здоров'я дитини.

У **Чеській республіці** неформальна освіта здійснюється поза формальною системою освіти. Ідеться про організований навчально-виховний процес поза межами встановленої офіційної шкільної системи. Таке навчання є добровільним; його організаторами виступають об'єднання дітей і молоді, шкільні організації освіти за інтересами – у першу чергу, центри вільного часу, освітні агентства, клуби, організації культури тощо.

Метою державної політики у сфері неформальної освіти Чехії є підтримка навчання протягом усього життя як одного з факторів конкурентоспроможності країни. На європейському рівні діє Паспорт молоді – офіційний сертифікат, який засвідчує участь молодого людини в міжнародних освітніх заходах, де вона розширювала певні свої знання. Паспорт молоді є першим офіційним документом, що діє на території всього Євросоюзу і підтверджує результати неформальної освіти.

Регулярні заняття за інтересами у вільний від занять час здійснюються громадськими організаціями, церквою або приватними центрами дозвілля, заснованими в кожному районному місті **Словаччини**. Клубні заняття, регулярні зустрічі, літні табори, навчальні курси, культурні, соціальні та інші заходи здійснюються різними неурядовими організаціями, що працюють на місцевому, регіональному або республіканському рівнях. Школи й неформальні групи молоді також почали підключатися до реалізації різних видів діяльності в рамках неформального навчання.

Влада **Німеччини**, уперше за тривалий час, виявила непідробну зацікавленість проблемою неформальної освіти та розвитку учнів і спрямувала освітню політику на допомогу й підтримку цієї галузі. Школи країни, тісно співпрацюючи з неформальними освітніми установами, пропонують великий спектр різноманітної діяльності, спрямованої на одержання життєвого досвіду, набуття нових знань, умінь і навичок, що допомагають учням виявити себе й випробувати власні сили.

Різнманітні асоціації, релігійні співтовариства, молодіжні організації та групи за інтересами є незалежними установами, діяльність яких спрямована на всебічний розвиток особистості дитини. Ці організації пропонують широкий спектр можливостей здобуття неформальної освіти.

Основним напрямом діяльності системи неформальної освіти **Іспанії** є надання знань і навичок через навчання дітей і молоді у вільний час, віддаючи перевагу роботі в групах з метою формування соціальних навичок і кращого розуміння оточення. Метою неформальної освіти залишається

навчання дітей і молоді почуватися вільними, упевненими та відповідальними громадянами своєї країни, здатними аналізувати й проявляти власні ініціативи.

Послуги з надання неформальної освіти після занять у школі в основному пропонуються школами, організаціями, культурними та спортивними клубами, а також приватним сектором. На сучасному етапі цей вид навчання не лише доповнює формальну освіту (забезпечуючи навчання мовам, образотворчому мистецтву, різним видам спорту тощо), а й сприяє розвиткові цінностей, надзвичайно важливих для особистісного зростання дітей та молоді.

У **Росії** система додаткової освіти в її новому якісному стані розвивається на протязі більше ніж 10 років на міжвідомчій основі і виступає гарантом пошуку, підтримки та розвитку талановитих дітей. Додаткова освіта є важливою складовою освітнього простору, який склався в сучасному російському суспільстві. Для додаткової освіти суттєвими є акценти на соціальних якостях, уміннях, вихованні соціальних цінностей особистості, розвиткові здатності до міжкультурної взаємодії. Актуальними напрямками додаткової освіти є функції соціальної підтримки, оздоровлення, соціальної адаптації, культурно-дозвіллевої тощо. Метою додаткової освіти є створення умов для активного залучення дітей та молоді в соціально-економічне, політичне і культурне життя суспільства, забезпечення конкурентоспроможності людських ресурсів Росії.

Сучасна система позашкільної освіти **України** розвивається в контексті розвитку установ неформальної освіти європейських країн. Цьому сприяють спільні проекти, міжнародні програми, актуальні заходи тощо.

Участь у діяльності Європейської асоціації установ вільного часу дітей і молоді (EAICY), створеної в 1991 р., є однією з форм міжнародних контактів закладів системи позашкільної освіти. Із 2007 року колективним членом цієї організації стала Асоціація позашкільних навчальних закладів України. Система позашкільної освіти України має ґрунтовну нормативну

основу (що постійно вдосконалюється), діє в межах положень відповідних державних документів, містить широку мережу позашкільних навчальних закладів різних типів і форм власності і виконує важливі соціальні функції. Стратегічною метою розвитку позашкільної освіти України є орієнтація дітей, підлітків, молоді на цінності громадянського суспільства, загальнолюдські духовні пріоритети, гармонізацію взаємовідносин з оточуючим соціумом, природою, самим собою; формування у дітей, підлітків готовності до самостійного вибору на користь здорового способу життя, освіти, професіоналізму, самореалізації в суспільно і особисто значущій творчій діяльності, відповідальності за майбутнє своєї країни та сучасної цивілізації в цілому.

В Україні функціонують 2134 позашкільних навчальних закладів (у тому числі 638 дитячо-юнацьких спортивних шкіл). Позашкільною освітою охоплено 1,5 млн. дітей, що складає близько 38 % від загальної кількості дітей шкільного віку. Працюють 80,3 тис. різноманітних гуртків, як в позашкільних закладах, так і на базі загальноосвітніх навчальних закладів, в тому числі інтернатного типу. Завдяки позашкільній освіті дитина у вільний час має можливість займатися різноманітною діяльністю, яка впливає на формування її моральних орієнтирів, захоплення, інтереси, освітньо-професійну та культурну соціалізацію, сприяє реалізації здібностей і талантів. Система позашкільної освіти України є соціально значущою складовою неперервної освіти, соціально-виховним інститутом, що розвивається в руслі світових і національних освітніх тенденцій; позашкільні навчальні заклади є інститутом освіти, виховання, розвитку, соціалізації вихованців, сприяння становленню особистості, здатної до самореалізації.

Ураховуючи сучасні процеси соціального розвитку, тенденції до інтеграції та глобалізації у європейському, світовому масштабах держава ставить відповідні вимоги перед освітянами. На концептуальному рівні визначено *суспільно важливе завдання для освітян - забезпечити розбудову такого освітнього простору, у якому особистість з раннього дитинства*

усвідомлювала б свою суспільну значущість і через систему ціннісних ставлень набувала досвіду взаємодії з соціумом. **Сутність інноваційних змін**, які можуть настати внаслідок розбудови такого освітнього простору, полягає у формуванні готовності дитини, підлітка, юнацтва до взаємодії з соціумом, тобто простором у широкому соціальному значенні. Формування соціального досвіду в учнівській молоді виступає основним змістом процесу її перетворення в дорослих людей і є найважливішою умовою успішного особистісного становлення.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. одним із пріоритетних напрямків державної освітньої політики визначається побудова ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді. Що передбачає розроблення нових державних програм та ефективних механізмів взаємодії органів управління освітою, сім'ї, освітніх установ, дитячих і молодіжних громадських організацій у напрямі розвитку, виховання і соціалізації дітей та молоді.

Позашкільна освіта, відповідно до стратегічних цілей в освіті, як невід'ємна ланка неперервної освіти України відіграє важливу соціальну роль у вихованні творчої, компетентної особистості, свідомого громадянина держави базуючись на принципах екологічного мислення та природовідповідності.

Зміст позашкільної освіти і виховання сьогодні, на відміну від базової освіти, ґрунтується на засадах особистісних замовлень дітей та їх батьків. Ці замовлення постійно розвиваються, варіюються, в чому і простежуються безперервна динамічність цієї ланки освіти, її відповідність сучасному розвитку суспільства.

Особливість позашкільного навчально-виховного процесу полягає у проектуванні таких педагогічних методик та технологій, що могли б якнайповніше допомогти дітям зорієнтуватися і самореалізуватися у складній багатогранній соціокультурній ситуації. Форми та методи соціальної адаптації учнів у позашкільних навчальних закладах покликані формувати в

особистості когнітивні та поведінкові норми, що включають вироблення умінь міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати власні відповіді, критично й усебічно розглядати проблему, робити власні висновки; брати участь у громадському житті, набувати умінь та навичок адаптації до нових суспільних відносин, адекватної орієнтації, умінь захищати свої інтереси, поважати інтереси і права інших.

Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді МОН
вніс питання формування соціального досвіду в підлітків до розряду
пріоритетних та забезпечує відповідну діяльність за наступними **об'єктами
змін в освітньому соціалізуючому просторі:**

зміст освіти (варіативна частина, збагачена громадянськими та соціалізуючими курсами, факультативами);

нетрадиційні форми оцінювання (рейтингове, автентичне, творче);

форми організації навчально-виховного процесу (дистанційні, інклюзивна освіта, самоосвіта);

управлінська діяльність (корпоративна культура, аксіологічний, синергетичний, акмеологічний підходи, лідерство в освіті, самоврядування);

зміст виховання (громадянська освіта й виховання, ціннісні ставлення, профорієнтація);

співпраця з соціумом (родинно-шкільне виховання, взаємодія з соціальними інститутами, органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, виробнича сфера, ринок праці);

співпраця з науковими, науково-методичними установами (додаткова професійна освіта, набуття спеціальних компетентностей, експериментальна робота, висвітлення й передача перспективного педагогічного досвіду тощо).

Оптимізація взаємодії особистості з навколишнім середовищем

Реалії сьогодення (кризова екологічна ситуація) та чітке усвідомлення тієї надважливої ролі та змісту екологічної освіти в суспільстві, від якої залежить саме існування держави як екосоціуму, змушують визнавати екологічні знання одним із найважливіших напрямів освіти і навчання сьогодення. Тому орієнтація позашкільної освіти еколого-натуралістичного спрямування на ноосферну освіту¹, основною метою якої є формування у молоді людини цілісної ноосферної свідомості (цілісне біоадекватне мислення, етичний біоадекватний метод поведінки та екологічний світогляд), забезпечує отримання відповідного соціального досвіду учнівської молоді.

Адже В. Вернадський, визначаючи основні особливості живого, вперше писав, що людина є квантовою системою, для якої характерний дуалізм, тобто організм людини – це водночас фізичне тіло і польова структура (духовне тіло). Лише в гармонійній єдності цих двох начал людина як квантова система, як гармонійна, невід’ємна частинка Всесвіту в цілому, можлива.

Онтологічно навчання та виховання є процесами формування, закріплення і набуття досвіду в системі природа-суспільство. Виховання як набуття етичних норм поведінки людини в суспільстві і природі є більш загальним і включає в себе навчання як набуття знань у конкретних природних і соціальних умовах. А по суті, - це разом виховання мислення і свідомості. Виховання мислення на сучасному етапі має ідеалом цілісне сприйняття світу як природодоцільність або біологічну адекватність.

Позашкільна освіта та виховання здійснюється в закладах, які покликані сприяти соціальній адаптації особистості у реальному житті, у відкритій

¹ *Біоадекватна (ноосферна) методика викладання* є однією із моделей педагогічних інновацій, заснованих на сучасних наукових дослідженнях роботи мозку людини. Автор даної методики – професор психології, член-кореспондент Російської академії природничих наук, академік Н. В. Маслова. Їй належить праця "Ноосферна освіта: концепція, технологія, методика", головне гасло якої – генетична єдність: "Творець – Світ – Природа – Людина – Суспільство".

системі соціалізації, і розглядається як найбільш демократичний та гнучкий засіб залучення сім'ї до співпраці у вихованні і розвитку дітей і підлітків. Вона передбачає самостійний вибір і використання її суб'єктами доступних для сприйняття різноманітних форм і методів навчально-виховного процесу: визначення форм і методик навчання і виховання, тематики наукових досліджень, навчально-виховних курсів та спецкурсів і послідовність їх опанування з урахуванням вікових особливостей, здібностей та інтелектуальних можливостей особистості.

У сукупності й взаємодій головні принципи позашкільної освіти та виховання (гуманізація, єдність загальнолюдських і національних цінностей, демократизація, науковість і системність, безперервність, наступність та інтеграція, багатоукладність та варіативність, добровільність та доступність, самостійність і активність особистості, гармонізація родинної і суцільної освіти та виховання, практична спрямованість) спрямовані на забезпечення соціалізації і соціальної адаптації, єдності й взаємозв'язку з іншими соціокультурними системами на основі послідовності, взаємодії, інтеграції та диференціації освітньо-виховного впливу на особистість; сприяють успішному входженню її в суспільне життя, фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку.

Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді МОН координує роботу 155 профільних позашкільних навчальних закладів (ЕНЦ, СЮН) та роботу профільних відділень палаців та будинків творчості дітей та юнацтва, дитячі ботанічні сади, понад 8,1 тис. творчих учнівських об'єднань за 69 профілями, які працюють на базі обласних, районних та міських еколого-натуралістичних центрів (станцій юних натуралістів). НЕНЦ, здійснюючи позашкільну освіту за еколого-природоохоронним, дослідно-експериментальним, художньо-естетичним та реабілітаційно-оздоровчим напрямками, спрямовує позашкільні заклади на участь в реалізації державних цільових програм, успішно реалізує комплексну програму інтеграції національної освіти у європейський та

світовий освітні простори. Більше 88 річна діяльність закладу характеризується акумулюванням величезного досвіду в галузі позашкільної освіти еколого-натуралістичного спрямування.

Центр готує вихованців, учнів, слухачів, адаптованих до ринкових і демократичних перетворень, здатних жити і творити в інформаційному суспільстві, глобальному світовому середовищі, бути громадянином світу й водночас відданим патріотом української держави, речником національних інтересів. Вихованці закладу добре знайомі з принципом природовідповідності, який включає в себе дві вимоги: одна — "Уникай у вихованні протиприродного!", друга — "Дій природовідповідно!".

Тут з успіхом проводяться біоадекватні заняття, які ґрунтуються на інтеграції відомих у світі класів технологій: «know how» – знаю як робити, «know what» – знаю що, «know way» – знаю шлях. Вони базуються на методичному, експериментальному, стратегічному, програмному, тактичному й організаційно-управлінському аспектах концепції ноосферної освіти.

Лише на базі Центру організована робота 120 творчих учнівських об'єднань природоохоронного, біологічного, сільськогосподарського та декоративно-ужиткового напрямку. Загалом охоплення учнівської молоді гуртковою роботою в НЕНЦ складає близько 1500 учнів.

Ефективності процесу формування у підлітків соціального досвіду в позашкільному закладі сприяє залучення підлітків до спеціально організованої діяльності, спрямованої на набуття соціального досвіду, поряд із забезпеченням вільного вибору різних видів діяльності, кола спілкування й відносин у позашкільному закладі; реалізації науково доцільної програми діяльності педагогічного колективу з формування у підлітків соціального досвіду; здійснення спеціальної підготовки педагогічних працівників позашкільного закладу до виховної діяльності, спрямованої на формування у підлітків соціального досвіду.

Величезна увага приділяється позашкільній роботі в навчальних закладах інтернатного типу, що не лише сприяє адаптації вихованців до реалій сьогодення, а й забезпечує профорієнтаційну складову у справі навчання і виховання дітей цієї категорії. Зокрема, позашкільною освітою в інтернатних закладах охоплено 49 тис. вихованців, що складає 67% від чисельності дітей в інтернатних закладах. Працюють 3 тис. гуртків. Перехід учнів від знань до праці і від праці до знань - вагомий засіб підвищення якості засвоєння ними основ наук. Творча праця в закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного спрямування збагачує світогляд учнів, формує професійні інтереси. Водночас слід урахувати, що вплив трудового виховання в позашкільних закладах на формування особистості відбувається паралельно з роздумами дітей та підлітків про власне майбутнє, про те, яку роль виконуватиме в ньому праця.

Виходячи з того, що діяльність є тією основою, на якій і завдяки якій відбувається розвиток особистості та виконання нею різних соціальних ролей у суспільстві і що тільки в діяльності людина виступає та самостверджується як особистість позашкільна освіта надає величезного значення трудовій підготовці молоді до реального життя, до професійної освіти. Слід зауважити, що саме в позашкільники не лише зберегли, але і примножили досвід трудових об'єднань школярів (ТОШ), адже загальновідомо, що «головним у виховній діяльності членів ТОШ є організація соціального досвіду учнів у різних видах діяльності – трудовій, суспільно-політичній, пізнавальній, дозвіллевій, фізкультурно-спортивній, художній»(1, С.4).

В позашкільному секторі освіти набули розвитку наступні типи ТОШ: учнівська виробнича бригада (УВБ), шкільні лісництва (ШЛ), шкільні ремонтні бригади (ШРБ), трудові загони старшокласників (ТЗС), табори праці та відпочинку (ТПВ).

З метою привернення уваги державних структур, соціально відповідального бізнесу та громадських організацій до вирішення проблем трудового виховання учнівської молоді в умовах реформування освітньої

галузі в травні 2012 року у м. Києві за організаційної підтримки Міністерства освіти і науки, Головного управління освіти і науки Київської обласної державної адміністрації та Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді відбувся I Всеукраїнський зліт трудових учнівських об'єднань України, що стало вагомим практичним кроком по відродженню кращих надбань в царині трудового виховання школярів. Передували роботі зльоту вивчення, узагальнення і пропагування кращого досвіду роботи з дослідництва; проведення серед навчальних закладів України конкурсів «Мій рідний край – моя земля» за напрямками «Експериментальна робота з біології, продуктивна праця і дослідницька робота в галузі сільського та лісового господарства», «Юний селекціонер», «Юний дослідник», «На кращу НДЗД»; трудова акція «Дослідницький марафон»; діяльність Всеукраїнської заочної біологічної школи; активна робота в рамках МАН секцій: «Агрономія», «Ветеринарія та зоотехнія», «Селекція та генетика»; семінари-практикуми: «Організація навчально-дослідницької та практичної діяльності учнів у об'єктах захищеного ґрунту» (Луганськ, Сєверодонецьк, Алчевськ); Всеукраїнський зліт учнівських виробничих бригад (Волинська область); IV Всеукраїнський зліт команд учнівських лісництв загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів (Івано-Франківська область); проведення педагогічних читань з актуальних проблем трудового виховання учнівської молоді.

Трудові учнівські об'єднання не лише забезпечують формування соціального досвіду учнівської молоді, але і базуючись на добровільності участі, самодіяльності, цілорічності – в умовах ринкової економіки сприяють ознайомленню учнів з основами підприємницької діяльності, формуванню і удосконаленню необхідних знань і умінь планувати, контролювати; оволодінню на практиці елементами маркетингу, менеджменту, вихованню у школярів почуття колективізму, товарищескості, ощадливості, заповзятості, творчого підходу до праці.

Адже потрапляючи в різні життєві ситуації, підліток проявляє вже накопичений рівень соціального досвіду й освоює новий. Цей процес носить циклічний характер і зумовлений індивідуальністю особистості підлітка й рівнем сформованого соціального досвіду. Від суспільної значимості праці залежить ставлення до неї підростаючого покоління: чим вона вища, тим відповідальніше ставлення учнів до суспільно корисної праці. Для перетворення праці на ефективний засіб формування психологічної готовності учнівської молоді до неї позашкільними закладами освіти здійснюється розширення діапазону трудової діяльності, ускладнюється її зміст, обов'язково враховуються реакції підліткового віку (вплив двох суперечливих тенденцій: а) прагнення до тісніших міжособистісних контактів, підсилення орієнтації на групу, б) зростання самостійності, ускладнення внутрішнього світу, формування особистісних властивостей). Це сприяє розвитку у учнівської молоді почуття власної гідності, вміння виконувати будь-яку роботу якісно і вчасно, доводити розпочате до кінця, виробленню навичок соціальної взаємодії.

Яскравим прикладом успішної реалізації вітчизняними позашкільними закладами функції трудового виховання (суттєвої складової процесу формування соціального досвіду) дітей та підлітків на сучасному етапі є діяльність різноманітних центрів еколого-натуралістичного спрямування. Зокрема, протягом останніх років Національним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді здійснювалося науково - методичне забезпечення профільних позашкільних навчальних закладів. Колективом Одеського обласного гуманітарного центру позашкільної освіти і виховання проводяться традиційні конференції «Діти Придунав'я» (Ізмаїл). Учнівська молодь Одещини брала участь у природоохоронних заходах обласного та республіканського рівня «Парки - легені міст і сіл України», «До чистих джерел», «Вчимося заповідувати», «День Землі», «День довкілля». Житомирський обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді реалізує екологічну і природоохоронну діяльність шляхом збільшення мережі

творчих об'єднань еколого-натуралістичного напрямку, де здійснюється формування у вихованців ціннісної мотивації стосунків з довкіллям, сприяння дослідним роботам. Місцеве управління екології фінансує обласні виставки юннатівської творчості «Барви Полісся», екологічні фестивалі «Голос землі». Кримським республіканським еколого-натуралістичним дослідницьким центром ведеться робота з юними слухачами МАН, які брали участь у проведенні експерименту з біології «Вчителі та учні досліджують рослини в космосі». Проводячи спостереження, учні вивчали вплив відкритого космосу на насіння, зростання, розвиток рослин, збільшення продуктивності рослин у замкнених системах, екологічний стан природного навколишнього середовища за допомогою природних індикаторів. Юні дослідники Криму беруть активну участь у багатьох нових міжнародних науково-освітніх програмах. При Полтавському обласному еколого-натуралістичному центрі учнівської молоді з 2000 р. діє заочна біологічна школа. Отримані під час навчання знання, вміння, навички, необхідні учням для опанування професіями біолога, еколога, дендролога, хіміка, сприяють їхньому самовизначенню та підготовці до професійної діяльності. Учні Староушицької спеціалізованої школи I-III ступенів екологічного напрямку Кам'янець-Подільського району опановують практичні навички вирощування лікарських рослин. Творчі об'єднання Вінницької обласної станції юних натуралістів орнітології, акваріумістики, фітодизайну, садівництва працюють за модулями, що дає можливість вихованцям відвідувати декілька гуртків. За допомогою застосованих методів відбувається саморозвиток особистості і формування соціальної компетентності

Проведення спеціально організованої діяльності із формування у підлітків соціального досвіду та включення таких форм виховної роботи, як **школа лідерів, соціально-психологічні тренінги, сюжетно-рольові ігри індивідуальні консультації тощо**, викликає у учнівської молоді бажання й інтерес до набуття знань про відносини з іншими людьми в суспільстві,

їхньому використанню в соціальній практиці, а це, у свою чергу, призводить до підвищення ефективності виховного процесу, успішного формування позитивного соціального досвіду. Не треба забувати, що гра для дитини – це специфічний засіб освоєння дійсності. Гра – це також особлива роль спілкування. Про роль ігри у виховання влучно сказав А.С. Макаренко: «В дитячому віці гра – це норма, і дитина повинна завжди гратися, навіть коли робить серйозну справу. Все його життя - це гра».

Покращенню мотивації учнів до вивчення інших предметів, а також до зацікавленості в навчанні в цілому сприяє створення ситуації успіху.

Формування соціального досвіду учнівської молоді в позашкільній освіті, так само, як і успішна реалізація освітніх завдань передбачає відповідну матеріальну базу. Зокрема, здійснення освітньої-виховної діяльності НЕНЦ забезпечується відповідно обладнаними кабінетами, лабораторіями (ботаніки, зоології, тваринництва, екології та охорони природи, екобіомоніторингу, хімії та біохімії, загальної біології, генетики та селекції, квітникарства та фітодизайну, овочівництва, садівництва, дендрології, гідробіології тощо) майстернями, комп'ютерними класами, метеомайданчиком, а також бібліотекою, Музеєм хліба, акваріумним комплексом, куточком живої природи, зимовим садом, актовим залом, конференц-залами, їдальнею та гуртожитком на 300 місць. На базі Центру діє Всеукраїнський профільний табір оздоровлення та відпочинку “Юннат.

На сьогодні в Україні діє 1650 учнівських виробничих бригад, 345 об'єднань юних садівників, 35 ремонтних бригад, 28 таборів праці і відпочинку, 453 учнівських лісництва.

Основною формою організації навчально-виховного процесу з вихованцями є гурток. Поряд з ним широко використовується клубна форма роботи. В минулому році на базі обласних, районних та міських еколого-натуралістичних центрів (станцій юних натуралістів) працювало

понад 8,1 тис. творчих учнівських об'єднань з 69 профілів; охоплення дітей та учнівської молоді склало понад – 127,6 тис. осіб.

Національний еколого-натуралістичний центр, як координуючий центр позашкілля України, сприяє успішній соціалізації учнівської молоді також через проведення та забезпечення участь учнівської молоді в таких заходах, як Всеукраїнські та Міжнародні конкурси (заочні та очні), виставки, акції тощо. Зокрема, протягом 2012 року проведено 32 масових заходів очного типу еколого-натуралістичного напрямку за участі понад 125,8 тис.

Цікаво, що є низка конкурсів, Положеннями яких передбачається участь дітей різновікових категорій. Таким чином діти, починаючи вже з дошкільного віку, набувають досвіду спілкування за межами звичних для них соціальних груп; отримують досвід ведення дискусій та вміння донести свої думки до інших; отримують досвід самостійного прийняття рішень та відповідальності за них; вчаться бути переможцями і переможеними тощо. Беручи участь в різноманітних акціях природоохоронного спрямування («День юного натураліста», «Міжнародний день охорони навколишнього середовища», акції «День Землі» тощо), учнівська молодь, з одного боку, засвоює соціальний досвід, входячи в соціокультурне середовище через традиції, звичаї, ритуали, ключові справи, з іншого, - вона сама відтворює систему соціальних зв'язків шляхом активного входження в середовище, реалізуючи себе як особистість, впливаючи на життєві обставини, на оточуючих людей.

Соціально-психологічна специфіка юності полягає в тому, що саме в ці роки розгортається активний процес набуття досвіду спілкування, становлення світогляду, завершується формування соціальних установок, їх когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів. Учнівська молодь розвиває свій світогляд, самосвідомість, ставлення до дійсності, характер, особистісні та комунікативні якості, психічні процеси, накопичує соціально-психологічний досвід, набуває самостійності, впевненості у собі, стійкості до стресів тощо.

На виконання Державної цільової програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року (постанова Кабінету Міністрів України №785 від 27.08.2010) та наказу МОНмолодьспорту України від 13.09.2010 №868 з метою залучення обдарованої учнівської молоді в галузі природничих наук до участі у міжнародних заходах педагогічним колективом НЕНЦ проводиться робота щодо підготовки та організації участі українських команд у фіналах дванадцяти міжнародних курсів (10 очного та 2 заочного типу), а саме Балтійського науково-інженерного конкурсу, Білоруській конференції учнів, Міжнародній Олімпіаді екологічних проектів INEPOEuroasia, Міжнародного конкурсу INESPO, Міжнародного конкурсу наукових та мистецьких проектів учнів середніх загальноосвітніх шкіл («Genius»), Міжнародного конкурсу винахідників «Leonardo Da Vinci», Міжнародного конкурсу екологічних проектів з енергоефективності «Енергія і середовище», всесвітнього конкурсу науково-технічної творчості молоді Intel ISEF, Міжнародній Олімпіаді Проектів на тему Стабільного Світу (I-SWEEP), міжнародному конкурсі INFORMATRIX.

Важливою соціально-психологічною особливістю старшого шкільного віку є розвиток соціальної компетентності як основної складової здатності старшокласника в процесі спілкування та взаємодії знаходити нових друзів і зберігати давніх. Цей розвиток базується частково на здатності старшокласників до соціального порівняння, що дає змогу виявити й оцінити характерні риси інших. Відповідно до цього складається система взаємодій індивідуальних та колективних потреб, інтересів, цінностей, мотивів і цілей, які регулюються виробленням певних правил та норм поведінки. І якщо ядром спрямованості колективної діяльності є цілі, значущість яких усвідомлюється всіма, і домінуючі мотиви діяльності, то джерелом колективних цілей і мотивів — ціннісні орієнтації, що формуються в процесі прийняття групою цінностей суспільства.

З метою підтримки обдарованої учнівської молоді НЕНЦ розроблена ефективна система роботи з талановитими учнями, яка

проводиться за напрямками: наукові товариства учнів, позашкільний природничий ліцей, Всеукраїнська заочна біологічна школа, Всеукраїнський інститут біологічних стажувань, Всеукраїнська школа флористики та фітодизайну, Всеукраїнська школа народних ремесел, ІТО – банк.

На формування соціального досвіду учнівської молоді спрямована послідовна пропаганда Національним еколого-натуралістичним центром інноваційних технологій позашкільної еколого-натуралістичної діяльності, в тому числі через участь у міжнародних виставках “Сучасна освіта в Україні” та виставках-презентаціях “Освіта України”, “Інноваційні технології навчання”.

Центр має розгалужену систему співробітництва з провідними позашкільними навчальними закладами Білорусі, Росії, Латвії, Польщі.

НЕНЦ налагодив співробітництво з багатьма науково-дослідними інститутами НАН України та вищими навчальними закладами України. Співпраця НЕНЦ з освітніми закладами еколого-натуралістичного спрямування інших країн світу спрямована на формування екологічної культури слухачів, створення умов для поглиблення знань з екологічної освіти, проведення дослідницької роботи, професійного самовизначення та самореалізації слухачів, їх участі у реалізації міжнародних екологічних програм і проектів. Ця робота базується на компаративних принципах сучасної педагогіки: ознайомленні та обміні формами роботи, пошуку можливостей участі педагогічних працівників різних навчальних закладів у навчально-експериментальних, дослідницько-природоохоронних програмах, створенні міжнародного банку досвіду екологічної освіти та виховання.

Таким чином: Соціалізація є процесом, який передбачає як засвоєння соціального досвіду в процесі входження в соціум, систему соціальних зв'язків, так і процес відтворення цих зв'язків за рахунок активної діяльності учнівської молоді. Основою соціалізації особистості є соціальний досвід,

засвоюючи який, особистість здійснює саморозвиток та самореалізацію, стає соціально компетентною. Позашкільна освіта та виховання еколого-натуралістичного спрямування, виконуючи свої основні завдання, серед яких на першому місці – «формування суспільно-громадського досвіду особистості», забезпечує:

- створення умов для соціального виховання підлітків засобами позашкільної діяльності;
- виховання самодостатньої, соціально активної, соціально мобільної та природо відповідної особистості;
- розвиток адекватних здібностей та компетентностей сучасної особистості;
- здійснення пошуку нових стратегій, педагогічних технологій, новітніх розробок шляхом організації роботи творчих об'єднань;
- оптимізацію взаємодії з батьками щодо формування соціального досвіду підлітків;
- впровадження інноваційних методичних прийомів та відповідної матеріальної бази для духовного, інтелектуального, фізичного та соціального розвитку підлітків.

В свою чергу, для успішної реалізації своєї місії позашкільна освіта потребує уваги до себе :

1. підготовки педагога – позашкільника відповідно до сучасних вимог;
2. забезпечення належного соціального статусу педагогів – позашкільників (в тому числі методистів), який визначається, перш за все, рівнем заробітної плати, а також умовами життя і праці;
3. належного фінансування позашкільної освіти та виховання в цілому.

Системний вплив позашкільних закладів на свідомість і діяльність їх учнів, вихованців, слухачів, а значить формування соціального досвіду учнівської молоді в процесі соціалізації засобами позашкільної освіти

має бути підкріплений зусиллями інших суб'єктів навчально-виховного процесу - шкільних педагогів, батьків, рідних та близьких. У такому випадку позашкільні заклади освіти успішно виконуватимуть своє комплексне соціокультурне завдання - формування духовно та фізично розвиненої особистості, людини - громадянина й патріота, сумлінного працівника, захисника існуючих і творця нових цінностей.

В. В. Вербицький